

מסכת ראש השנה - בעיות ופתרונות

א. מסכת ראש חודש או מסכת ראש השנה

מסכת המיוחדת למועד מסוים, בדיון הוא שתעסוק בהלכות ובעניינים המיוחדים לזה היום. ואכן כך מצינו ברוב המסכתות שהוקדשו למועדים שונים: מסכת סוכה כולה בענייני סוכות, יומא - כולה בענייני יוה"כ, וכיוצא בהן מסכתות. מתמיה אפוא לגלות שלא כן הדבר במסכת ראש השנה. מה מצווה מיוחדת לראש השנה - מצוות השופר, שר"ה הוא יום תרועה, והנה רק מיעוטה של המסכת מוקדש לנושא זה, ואף אותו חלק אינו בתחילת המסכת אלא בחלקה השני, המסיים.

המסכת מחזיקה ארבעה פרקים. ענייני השופר מתחילים רק במשנה השנייה בפרק השלישי. כלומר בחלקה השני של המסכת. ואף בזה החלק לא מוקדשות כל המשניות לענייני היום, אלא פונים בהם על דרך האסוציאציה המקובלת במשניות לעניינים אחרים. כך משנה ד' ורובה של משנה ח' בפרק השלישי, ומשנה ב' ברביעי אינן עוסקות כלל בשופר של ראש השנה.

אמנם, שתי המשניות הראשונות במסכת מדברות גם בעניין ר"ה, אבל משם ואילך עוסק הפרק הראשון וכל הפרק השני בענייני קידוש החודש והלכותיו, עוד משנה אחת בנושא קידוש החודש מצוייה בהמשך המסכת.¹

נמצאת מחצית המסכת עוסקת בעניין אחר לגמרי. כמעט שניתן לומר ששתי מסכתות הן: מסכת ראש השנה ומסכת ראש חודש שנזדמנו יחד ושובצו במסכת אחת. אם גם ניתן להבין תופעה מעין זו כביטוי למגמה של כינוס - שאם נפריד יהיו בידנו שתי מסכתות קטנות שלא תחזקנה כל אחת אלא שני פרקים, ו"אידי דזוטר מירכס"² - הרי עדיין קשה מדוע נדחקו ענייני ראש השנה לחצייה השני של המסכת ואת החצי הראשון הקדישו לעניין קידוש חודשים.

מדוע קדמה במידה ידועה "מסכת ראש חודש" ל"מסכת ראש השנה"?

¹ פ"ד מ"ד.

² מתוך קוטנו עשוי לילך לאיבוד. בבבא בתרא י"ד, ב מסבירים כך את עובדת צירוף נבואותיהם של שנים עשר נביאים מתקופות שונות בספר אחד - ספר תרי עשר. אכן, אין בידנו מסכת המחזיקה פחות משלושה פרקים. בדרך זו ניתן להסביר צירוף עניינים שונים שאינם מעניין הפורים והמגילה למסכת מגילה, הלכות אבלות למסכת מ"ק ועוד. כל זאת כדי "לעבות" - שיהיה בדברים כדי מסכת העומדת בפני עצמה.

ב. עדות החודש וקידושו ממצוות היום בראש השנה

מסתבר שאי אפשר לדבר בענייני ר"ה בלא להזדקק לקידוש החודש. שאם גם שאר המועדים תלויים בקביעת החודש, הרי ר"ה תלוי בו ביותר. בשאר המועדים אפשר לידע אימתי יחולו כמה ימים קודם המועד. לא כן ראש השנה. מועדו תלוי כל כולו בעדי החודש וקידוש ב"ד, ובתחילתו של יום עדיין אין ברור הדבר אם יקבע היום יום ר"ה, אם לא. יתרה מזו:

מה עשו יהודים ביום ר"ה? ברי לנו - עסקו הם במצוות היום: תקיעות וברכות. אבל במה עסקו בליל ראש השנה? ניתן לשער שהיו יוצאים החוצה לראות במולד הלבנה כדי לידע אם אכן הלילה ליל ר"ה הוא.³

נמצא אף עדות החודש וקידושו הם ממצוות היום של ר"ה, ולא עוד, אלא שעניינה של עדות החודש - אף שבפועל אינה נעשית אלא ביום - מתחיל כבר בלילה, שבלילה עיניהם של עדים פוטנציאליים בולשות אחר חידושה של לבנה, ומסתבר שכבר בלילה שמים הם פעמיים לעבר ב"ד הגדול בירושלים שלא להחמיץ עדותם.

כיוון שכך, יפה להקדים את שעניינו מתחיל בלילה למצוות היום שהיא ביום דווקא. הרמיזה הברורה ביותר ללילה של ר"ה היא במשנה בתחילת פ"ג. לפי זה סידורה של המשנה סידור כרונולוגי הוא כדרך שמצינו במסכתות רבות.⁴

שתי המשניות הראשונות שבמסכת מהוות פתיחה כללית לעצם מושג ראש השנה, ולהיבט האחר של ראש השנה כיום הדין. ואפשר שכל אחת מהן פותחת חלק אחר של המסכת. המשנה הראשונה בה נזכרים ארבעה ראשי חדשים (ניסן, אלול, תשרי ושבט) שהם גם ארבעה ראשי שנים, היא פתיחה לחלק המדבר על ראשי חדשים וקביעתם, ואילו המשנה השנייה שעניינה מועדי הדין בשנה, היא פתיחה להלכות שופר שהרי תרועת השופר באה, בין השאר, גם להחריד ולעורר את האדם לקראת הדין.⁵

³ בחידושי הריטב"א למסכת בדף ח' ע"א מובא דיון ארוך במובן המשפט האמור בגמ': "איזהו חג שהחודש מתכסה בו". בסיכומו כותב הריטב"א: "והנכון שר"ח מתכסה בו שאינו עולה על הלב דקיימא לו בדרבה מיניה, ואין אדם מזכירו בשום דבר וכל שעושין בו עושין לשם ר"ה". אולם, לפי השערתנו, הרי דווקא בר"ח תשרי בני אדם ערים יותר לקביעתו של יום ר"ח, שהרי בזה תלוי כל עצמו של ר"ה. ואין לנו אלא להזדקק לפירושים האחרים של הראשונים. ניתן אולי להציע פירוש נוסף: "החודש מתכסה בו" - עניינו של החודש. ומה עניינו? הכפרה. שכך אנו אומרים בתפילת ר"ח: ראשי חודשים לעמך נתת זמן כפרה לכל תולדותם". יסוד הכפרה, ראוי להעלים אותו בר"ה, שר"ה הוא יום הדין, ויסוד הכפרה יודגש ויובלט ביום הכיפורים.

⁴ כמו פסחים, יומא ועוד.

⁵ ראה רמב"ם הלכות תשובה פ"ג ה"ד. ואולי בתרועת חצוצרות שברגלים יש גם משהו מעורר לחרדת הדין ברגלים (בפסח על התבואה וכו', וראה בפירוט במשנה בשנייה במסכת).

ג. "אשר תקראו אתם"

נראה שיש בדיון על קביעת החודש גם מסר מיוחד ליום ראש השנה. עצם העובדה שראשי חודשים נקבעים על ידי בית דין של מטה, וכל קביעותיהם של המועדים בזה הם תלויים, הרי היא מלמדת על כוחם של דרי מטה לעצב ולקבוע. אבל לגבי יום ראש השנה, שהוא יום מרכזי במערכת היחסים שבין הבורא לברואיו, הרי זה מדהים: הנה הכל מוכן להמלכת מלכו של עולם⁶ ולמשפט שהוא עתיד לערוך לכל באי עולם, אבל הכל ממתניים ל... בואם של שנים מישראל שיעידו שראו לבנה בחידושה, עדות שעל פיה יקדשו ביי"ד את החודש ויאשרו את הכינוס השמימי, כינוס של מלכות ומשפט! בצורה ציורית מצוי הדבר בירושלמי (פ"ו ה"ג):

איזו אומה כאומה הזאת? בנוהג שבעולם: השלטון אומר הדין היום והלסטים אומר למחר - למי שומעין, לא לשלטון? אבל הקב"ה אינו כן. אמרו ביי"ד היום ר"ה, הקב"ה אומר למלאכי השרת: העמידו בימה, יעמדו סניגורין, יעמדו קטיגורין, שאמרו בניי היום ראש השנה. נמלכו ביי"ד לעברה למחר, הקב"ה אומר למלאכי השרת: העבירו בימה, יעברו סניגורין, יעברו קטיגורין שנמלכו ביי"ד לעברה למחר. מאי טעמא? 'כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב' - אם אינו חוק לישראל כביכול אינו משפט לאלהי יעקב.

ואם כל כך גדול כוחם של דרי מטה עד שביכולם לקבוע מועד המשפט וההמלכה של מעלה, וודאי שיש בכוחם להשפיע על נפשם שלהם. והרי זה המפתח לעולם התשובה: האמונה ביכולתו של האדם לשנות, לעצב ולקבוע. בזה המסר נכנסים לשנה החדשה וליום ראש השנה שהוא הראשון לעשרת ימי תשובה. ואף זאת: חידושה של הלבנה אות יש בו לאפשרות החידוש והשינוי בבריאה, ואף זה יסוד עליו נבנה בניין התשובה - האמונה והוודאות הפנימית באפשרות השינוי. כדרך שהלבנה נעה כל הזמן ומשתנה תדיר, כך נעים חייו של האדם במסלול של שינוי מתמיד, ובידו להפנות השינוי לאפיקים חיוביים.

ד. המשנה הראשונה בפרק ג' "משבשת" את הסדר

שאלה גדולה עוררו פרשני המשנה לגבי מיקומה של המשנה הראשונה בפרק השלישי. לפי עניינה היתה מתאימה להוות המשך לפרק ב', שהיא ממשיכה לדבר בענייני קידוש החודש. אילו כך נהגו מסדרי המשנה היתה עולה בידנו חלוקה יפה ומובחנת: פרקים א' (החל ממשנה ג) - ב': ענייני ראש חודש; פרקים ג' - ד': ענייני ראש השנה. באה משנה זו ומשבשת את הסדר.

⁶ יסוד המלכות הוא מרכזי בענייניו של יום.

"הרבה נצטערתי" - כותב בעל תפארת ישראל⁷ - "להבין למה סכינא חריפא פסקה למשנה זו מב' פרקים הקודמין שמדברים כולם מקידוש החודש כמשנה זו, ומה שייכות למשנה זו לחברה עם ב' פרקים הבאים שמדברים כולם מדיני שופר".
 וכבר קדם לו רבי שלמה עדני בפירושו מלאכת שלמה⁸.
 ר' חנוך אלבק מצביע במבוא למסכת על תופעה דומה בכמה מסכתות אחרות. אולם אין בכך כדי להסביר את התופעה⁹.
 שני כיווני פיתרון ניתן להעלות לשאלה: מגמה ואילוץ. מגמה, משמעה שעניין חיובי יש בסידור זה לכתחילה; ואילוץ - מלמד על כורח שאילץ את המסדר לדחוק בדיעבד את המשנה הזאת למקום שאינו ראוי לה לכתחילה¹⁰.

ה. חיבור בין שני חלקי המסכת

בכתביו של הרב הנזיר מצויים שני רעיונות בכיוון המגמתיות הלכתחילאית. נצטט הדברים בלשונו המרוכזת¹¹:

ראוהו בי"ד וכל ישראל, משנה זו שייכת לפרק הקודם, שמסכת זו נחלקת לשניים: ב' פרקים ראשונים להלכות קידוש החודש וב' פרקים אחרונים להלכות שופר... ויש לומר¹²: ללמד קישור שופר לקידוש החודש, כבראש פ"ד י"ו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת¹³, ולרמב"ם הלכות שופר (פ"ב ה"ט) שאין תקיעה

⁷ בדבריו לתחילת פרק ג.

⁸ "וקשה טובא לע"ד, אמאי שייר התנא האי מתניתין דמיירי בעניין קידוש החודש למיתנייה בהאי פירקא דכוליה מיירי בדיני שופר, והוה ליה לכוללה בכלל פרקין דלעיל".

⁹ קשה מאד לקבל את ההנחה שמניח ר"ן אפשטיין, שקיימות טעויות - לא רק של סופרים אלא של תנאים שוני המשנה בחלוקת הפרקים (מבוא לנוסח המשנה עמ' 994).

¹⁰ דוגמה לאילוץ הוא הפתרון המוצע ע"י ר"ח אלבק, המסביר שנדחקה המשנה לפ"ג בשל רצונו של המסדר לחתום בצורה נאה את פרק ב. אבל אין זה מסביר מדוע לא שיבץ המסדר משנה זו בתוך פ"ב. (למשל מתאים היה להציבה לאחר משנה ז'). וראה בעבודת הדוקטורט של מ' וייס (עמ' 36-7), ביקורת על שיטתו של אלבק. אפשרות אחרת לאילוץ היא, אם נניח שרצה עורך המשנה לשמור על מספר קרוב של משניות בכל פרק ופרק. כמו שהמשנה סדורה עתה לפנינו ישנן בפרק א' 9 משניות בפ"ב - 9 משניות, בפ"ג - 8 משניות ובפ"ד - 9 משניות. לו היתה ניטלת משנה ראשונה של פ"ג ומוצבת בפ"ב כי אז היה משתנה כליל היחס, ופ"ב היה מחזיק 10 משניות לעומת פ"ג שהיה מצטמצם ל- 7 משניות בלבד. (וראה במבוא לנוסח המשנה עמ' 999 כי החלוקה למשניות קדומה היא וכבר היתה בעיקרה לפני הירושלמי והבבלי). אלא שקשה לקבל הסבר כזה מכמה סיבות. ראשית נראה שניתן היה לפצל משניות בפ"ג ולהגדיל את מספרן. למשל המשנה האחרונה שבפרק מצרפת שני עניינים שונים שנקל היה להפרידם לשתי משניות. ועוד, ראה בפירושו המשנה לרמב"ם ששם יש חלוקה אחרת ופרק ב' מחזיק 10 משניות לעומת פרק ג' שאינו מחזיק אלא 6. שנית, לא מצינו במקומות אחרים הקפדה על כגון דא.

¹¹ הרב דוד הכהן, בספר קול ואור - שביבי אורות ראש השנה (ירושלים, תשמ"ז), עמ' קנא-קנב. רעיון זה חוזר בספר כמה פעמים, וראה גם עמ' 50.

¹² כלומר ליישב התמיהה מדוע שובצה המשנה בפ"ג ולא בפ"ב.

¹³ כוונתו כנראה לאמור בהמשך המשנה שמחורבן ביהמ"ק התקין ריב"ז שיהיו תוקעין בכל מקום שיש בו ב"ד.

בשבת אלא בבי"ד שקידשו החודש, ובפסיקתא (רבתי מ"ב): "תקעו ר"ה שחל בשבת אין תוקעין בכל (מקום אלא) במקום שבי"ד יושבין ומעברין את השנים והחודשים".

וכן במדרש תהילים (למזמור פ"א): "תקעו בחודש שופר - זהו שאומר הכתוב 'אשרי העם יודעי תרועה' - אלו הזקנים שמעבירין וקובעין החודשים", משמע שתקעו בקידוש החודש ובעיבור שנה...

נמצא שמטרת המשנה לחבר בין שתי התקיעות, זו של קידוש החודש וזו של ראש השנה.

אלא שלמטרה זו אולי היתה מתאימה יתר משנה זו שבפרק ב: "ראש בי"ד אומר מקודש וכל העם עונין אחריו מקודש...", המדברת בסדר קידוש החודשים, ולא משנתנו, העוסקת במקרים מיוחדים. טעם נוסף מעלה שם הרב הנזיר:

והעיקר לאיחוד פרקי הראיה דקידוש החודש והשמיעה דשופר¹⁴...

ולזה מתאימה מאד משנתנו הפותחת ב"ראוהו בי"ד וכל ישראל". נמצא במכוון נקבעה משנה זו בתחילת פרק ג' כדי לחבר בין שני חלקי המסכת וללמד על קשר ענייני ומהותי ביניהם¹⁵.

ו. שיקולי עריכה בחתימות הפרקים

התבוננות תגלה כי הוקדשה תשומת לב רבה לחתימות הפרקים בדרך של התאמה בין שתי הקבוצות א - ב, ג - ד. בחתימות שני הפרקים הראשונים עוסקים, בין השאר, בדרשת הכתוב בפרשת אמור: "אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם במועדים". אלא שבעוד שחתימת פרק א' מדגישה "מועדי", מלמד שיש לדאוג שיקראו בזמן הראוי ואף לחלל שבת לצורך זה, הרי בפרק השני הדגש הוא על "אותם" הנקרא כמו "אתם" - "בין בזמנן בין שלא בזמנן". והרי כאן ערכים המוצבים חזיתית זה מול זה. ערך של "מועדים" וערך של "אתם". מה שמופיע בחתימה האחרונה מכריע את זה שבראשונה. העיסוק בכתובים משותף גם לחתימת הפרק השלישי. ואולי אף זו סיבה שצרפו

¹⁴ עניין זה הוא מרכזי מהגותו של הרב הנזיר. ראה בהרחבה בספרו "ההגיון העברי השמעי".

¹⁵ דוגמאות לחיבור ניתן לראות במסכת פאה העוסקת בכל מצוות מתנות עניים: פאה, לקט שכחה, פרט ועוללות. והנה במקום ליתן פרקים נפרדים לכל מצווה ומצווה, נקבעו, בדרך הנראית מכוונת משנית שבמצווה זו בתוך פרק שעניינו מצווה אחרת. כך לקראת סוף פ"ד מתחילים לדבר בדיני לקט ובסוף פרק ה' בדיני שכחה בהם ידובר עד תחילת פרק ז'. אלא ששם ה'פריצה' לפרקים אחרים נעשית בשתי משניות ולא באחת. ע"ש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למשנה אחרונה בפרק שני נושאים שאינם קשורים כל-כך זה בזה¹⁶. הקשר בין חתימת שני הפרקים האחרונים הוא העיסוק בהוצאת הזולת ידי חובה. בחתימת פ"ג נקבע הכלל כי "כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתם" ובחתימת פ"ד מחלוקת אם שליח ציבור המחוייב במצווה יכול להוציא את הרבים ידי חובת תפילה¹⁷.

ז. חתימה מעין הפתיחה

נאמר במסכת ברכות (י, א): "כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי", וראה שם בתוס' ש"אשרי" לאו דווקא, אלא הכוונה לחתימה מעין הפתיחה¹⁸. תופעה צורנית מעין זו מצוייה לא אחת במשנה, ודומה שניתן למצאה גם במסכת שלנו. פעמים קשר של השלמה, פעמים של הנגדה.

פרק א' פותח בקביעה כי באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים¹⁹. ובחתימת הפרק שוב נמצאים הרגלים: "אלה מועדי ה'..."

תחילת פרק ב' מדבר על הצורך בהכרת העדים. משקלקלו המינים שוב אי אפשר לקבל עדות מאנשים לא מוכרים. ואילו בסוף הפרק מודגשת האנונימיות של הזקנים, שבמכוון לא נתפרשו שמותיהם, כדי לומר שכל שעמדו בית דין על ישראל נתונה להם הסמכות גם אם אין דרגתם מוכרת ומקובלת.

פרק שלישי פותח ב"ראוהו ביי"ד וכל ישראל" הרי זה מצב שהכל נושאים עיניים כלפי מעלה ומחפשים את מולד הלבנה. חתימת הפרק מדברת על ישראל המסתכלין כלפי מעלה.

אולי אף זאת סיבה להצבת משנה א' של הפרק במקומה זה.

חתימת פרק ד' יש בה משהו מפתחת הפרק בפתיחה שנינו: "יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה". וכיצד היו בני המדינה יוצאים ידי חובתם? אפשר ותקיעה שבביהמ"ק הוציאה את כל העם כולו, הרי זה מעין מה שנשנה בסוף הפרק על כוחו של ש"ץ להוציא הכל ידי חובה, לרבות עם שבשדות שלא שמעו כלל את ברכתיו, כמבואר שם בגמרא.

חתימת המסכת אפשר שמחזירה אותנו במשהו לתחילתה, לעניין השנוי בה במשנה

¹⁶ אף כי ניתן לראות קשר בעניין הכוונה. חרש שוטה וקטן לבד מכך שאין הם חייבים, עוד יש בהם חסרון גדול (שהוא כנראה הגורם לאי חיובם בכלל) שאין הם ברי כוונה.

¹⁷ א. אבל יש קשר גם אל המשנה שלפני האחרונה האומרת: "והמתעסק לא יצא, והשומע מן המתעסק לא יצא". ושוב זה קרוב ומזכיר את שנאמר בסוף פ"ג.

ב. ושם בספ"ג על ידיו של משה 'העושות מלחמה'. משה עומד בתפילה, וישראל השרויים במלחמה אין בידם להתפלל ודי להם בכוונת הלב, והרי זה כמין מצב ביניים האחד עומד בתפילה וכמו מוציא הוא את האחרים ובלבד שיכוונו את ליבם.

¹⁸ וראה במבוא של ר' יהודה קיל לביאור דעת מקרא לספר שמואל, עמ' 16-17.

¹⁹ קדמו מלכים לרגלים בשל ההקדמה הכרונולוגית ר"ה למלכים הוא באחד בניסן, ואילו לרגלים בט"ו בו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השנייה. שם למדנו כי ברי"ה: "כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרוץ" לפי מה שפרשו בתלמודים ובראשונים הכוונה שעוברים הם אחד אחד. אפשר ובכך יסוד טעמו של ת"ק הסבור כי אין שליח ציבור מוציא המתפללים ידי חובה וכל אחד ואחד חייב בתפילה בעצמו, שהרי לכל אחד ואחד דין ודיון אישי ביום הדין. ואילו רבן גמליאל, האומר כי שליח ציבור מוציא את כולם ידי חובתו, נסמך על העולה מן הכתוב המובא שם: "היוצר יחד לבם", וכנראה שעל יסוד הפסוק אמר רבי יוחנן בגמ' (י"ח, א) ש"כולן נסקרין בסקירה אחת". כיוון שכך, אפשר להם לצאת בתפילה אחת של שליח ציבור.

ח. הקבלה בין חלקי המסכת

כאמור שני חלקים למסבת: פרקים א' - ב'; פרקים ג' - ד', וניתן למצוא הקבלות וזיקות בין חתימות החלקים. בסוף פרק ב' מתוודעים לנו לעימות שבין רבן גמליאל לרבי יהושע (מסתבר שדעתו שיקפה דעת רוב החכמים). אף בסוף המסכת מוצאים את רבן גמליאל בויכוח עם חכמים. אפשר שההלכה שהוא קובע שם: "שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובה", שייכת במשהו ליסוד עמדתו התקיפה בסוף פ"ב: המנהיג הוא הקובע ועל פיו ישק עניין קידוש החדש. אף המספרים המשמשים בשתי המשניות הם אותם מספרים, אף כי ענייניהם שונים. בסוף פ"ב נאמר: "שכל שלושה ושלושה שעמדו בית דין על ישראל", ובסוף פ"ד נאמר: "סדר תקיעות שלש של שלש שלש".

ט. מהלך הדברים בפרקים א' - ב'

וממספרים למספרים. שתי המשניות הראשונות, מהוות כאמור שתי פתיחות - לעניין ר"ה ולשני חלקי המסכת. ענייני קידוש החדש מתחילים במ"ג. לכאורה מתחילים הם לא בעניין ההתחלתי של העדות אלא בעניין השייך יותר לסוף התהליך, לאחר שכבר קידשו בי"ד את החדש יוצאין השליחים להודיע. אפשר שהוקדמה משנה זאת לכאן בשל המשותף המספרי. שתי המשניות הראשונות דיברו במספרים - "ארבעה ראשי שנים..."; בארבעה פרקים העולם נידון... - אף משנה זו, שתחילתה במספר, תצטרף אליהם: "על ששה חודשים השלוחים יוצאים..." וכבר העמיד המלאכת שלמה על הזיקה המספרית הלזו.

זיקה נוספת בין משנה זאת לקודמותיה היא עניין המועדים הנזכרים בה²⁰. עתה תבוא סדרת משניות שעניינן המשותף הוא חילול שבת המותר לצורך עדות

²⁰ אף המשנה הבאה, משנה ד' פותחת במספר, "על שני חודשים". אלא שהיא תחילתה של סידרה חדשה המדברת בעניין אחד, בעוד שמשנה ג' עומדת בפני עצמה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

החודש, ועניין זה נמשך והולך עד פרק ב' משנה ה'.
לאחר מכן בא עניין בדיקת העדים שנמשך עד סוף הפרק.

נטועים א (טבת תשנ"ד)